

**MAGYAR NYELVÉSZ PÁLYAKÉPEK ÉS
ÖNVALLOMÁSOK**

42.

SZABÓ DÉNES

(1913–1994)

EÖTVÖS LORÁND TUDOMÁNYEGYETEM

Fonetikai Tanszék

2002

Sorozatszerkesztő:
Bolla Kálmán

Technikai szerkesztő:
Földi Éva

Munkatárs:
Markó Alexandra
Pávics Krisztina

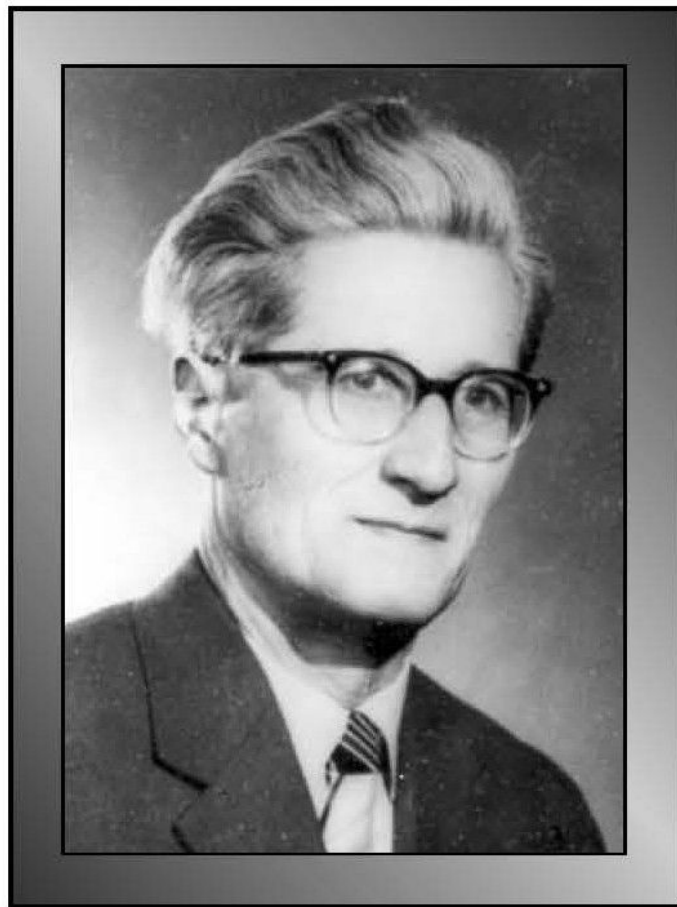
ISSN 1419–4481
ISBN 963 463 446 X

© *Bolla Kálmán*

*A kiadvány megjelenését a Szép Magyar Nyelvért Alapítvány és
Wacha Imre támogatta.*

Kiadja az ELTE Fonetikai Tanszéke.
Felelős kiadó: Dr. Bolla Kálmán.
Hozott anyagról sokszorosítva.
Amulett '98 Nyomdaipari Kft., Budapest. F.v.: Lajtai Ferenc.

SZABÓ DÉNES

Szabó Dénes

SZABÓ DÉNES VALLOMÁSA PÁLYÁJÁRÓL

A nyelvek különbözőségével már kora gyermekkoromban találkoztam. Délvidéki gyerek lévén számtalanszor találkoztam németekkel, szerbekkel a magyarokon kívül. Aztán, mivel Erdélyben, Petrozsényben is jártam iskolába, ott meg román gyerekekkel találkoztam. Beszéltünk úgy, ahogy tudtunk. De mindenképpen éreztem azt, hogy a nyelv az nagyon érdekes dolog, és hogy nagyon fontos. Ezért az érdeklődésem már egész korán a nyelvek felé fordult, és gimnazista koromban is már foglalkoztam azokkal a problémákkal, amelyekkel később nyelvész koromban is.

Életemnek egy igen fontos fordulópontja, mondhatnám döntő pillanata volt, amikor megjelenhettem az Eötvös Kollégiumban, sőt, a fölvételi vizsga után föl is vettek tagnak. Az Eötvös Kollégium az igazi család volt számomra, nemcsak ahogyan szoktuk mondani, hogy családokban élünk, négy fiú egy szobában, az alkotott egy családot, hanem tényleg, az élet is egészen családias, barátságos, és hozzátehetném, tudományos is volt. Tanáraim igen nagy hatással voltak rám, Gombocz Zoltán, aztán Pais Dezső, Moravcsik Gyula. Mégis, talán azt mondhatnám, hogy leginkább egymást neveltük az Eötvös Kollégiumban. Az Eötvös Kollégiumban szobatársaim között volt – hiszen öt évig voltam kollégista, és évenként rendszerint változott a család összetétele – Vajda Gyurka, Mód Péter, Hadrovics, Mollay, aztán az ötödik évben Kálmán Bélával, a finn Siroopaavoval és az észti Ojnas Félixszel laktam együtt egy szobában. Tehát volt módunkban nyelvészetről bőven beszélgetni.

A hatás, amelyet az Eötvös Kollégium rám tett, az nagy volt. Először is a tudomány szeretete volt az, amelyik örökre belénk vésődött. A tudomány tisztelete és művelésének a vágya, hasonlóképpen, amit nemigen szoktak mondani, de a tanítás iránti vágy is kifejlődött bennünk, bár nem mindenkinben, de bennem igen.

Azután, ami a tudományos munkásságot illeti, kialakult bennünk a hiteles forrásokhoz való visszanyúlás vágya és szükségessége. Mert a tények tisztelete számunkra mindenkifelett volt, és ezért nagyon fontos volt, hogy azok a tények, amelyekre hivatkozunk, azok pontosak és biztosak legyenek. Ezért a másodkézből való anyaghoz csak nagy óvatoss-

sággal, kritikával, szkeptikusan nyúltunk hozzá, és igyekeztünk minderről a magunk erejéből meggyőződni. Saját véleményyt próbáltunk kialakítani a tudományos problémákról, de hogy ezt kialakíthassuk, meg kellett látnunk a problémákat, és egyúttal fölismernünk a feladatokat is, amelyek megoldandók. Erre való érzékünket fejlesztette ki az Eötvös Kollégium és olyan tanárok, mint pl. Moravcsik Gyula. S ami nem utolsósorban, tudományos, módszeres tudományos gondolkodásra neveltek bennünket az Eötvös Kollégiumban, illetőleg neveltük egymást. Az a sok vitatkozás, gondolatpárbaj, amelyet nap mint nap egymással vívtunk, fejlesztette bennünk ezt az érzéket, és bizonyos közös vagy hasonló gondolkodásmódot fejlesztett ki bennünk.

De ennek a folyamata volt az is, hogy aztán a tudományos tekintélyek fetiszálásával mindig szemben álltunk. Nem szerettük azt, ha valakinek a tudományos eredményeit csupán azért, mert azt X vagy T mondta, eleve elfogadták. Számtalanszor mondtuk, hogy nem a fizetési osztály alacsonyága mutatja a tudományos érték magasságát. Vagyis a fizetési osztálytól függetlenül az igazság felismerése. Ez persze ma természetesen látszik, de abban a korban bizony ez kis merészséget feltételezett, hogyha valaki ilyesféle hangokat hallatott. A tudományos eredmények méltánylása azonban minden kollégistára jellemző volt, mert az igazi, komoly tudományos eredményeket mindenki nagyra becsülte.

De egyet kell még megemlíteni, sajnos így van, hogy a Kollégium erkölcsöt nem adott, illetőleg nem is volt célja, hogy erkölcsöt adjon, mert az erkölcsiség kialakítása mindenkinek a saját feladata volt, és mindenki igyekezett úgy élni, ahogy azt jónak, helyesnek és szépnek látta. És éppen ez volt az, ami miatt az Eötvös-kollégisták, a végzett Eötvös-kollégisták az életben olyan különbözőképpen szerepeltek.

Hát ennyit az Eötvös Kollégiumról, most még legföljebb annyit említenék, hogy az Eötvös Kollégiumban nyert útravalóm az egész életem munkásságát befolyásolta, mert hiszen, amit mondtam, a nyelvek szerete- te elvezetett engem a nyelv szakhoz, szóval magyar, latin és német szakra jelentkeztem az Eötvös Kollégiumba. Azután a II. évtől kezdve, illetőleg pontosabban a III. év elejétől kezdve a német szakot mint harmadik szakot elhagytam, s akkor Melich Jánosnál áttértem a harmadik szakban a szlavisztikára. Nagymértékben Hadrovics Lászlónak a biztatására.

És mint szlavista aztán megkaptam az állami csereösztöndíjat. Három évig kint voltam Lengyelországban, akkor kezdtem a lengyel nyelvvel foglalkozni. Na és nem kis mértékben fontos az életemben az, hogy Lengyelországban ismerkedtem meg életemnek a párjával, melegsívű és gondos feleséggel, aki egy folytonos és állandó kapcsolatot jelent a

lengyelséggel. S éppen ezért a lengyel társadalmi és kulturális kapcsolatokat állandóan művelem egész életem során, amelyek közül, hogy csak egyet említsek, itt van a lengyel nyelvkönyv magyarok számára, amelyet szintén elkészítettem.

Tanárnak, mindig tanár szerettem volna lenni, és legboldogabb akkor voltam mindig, ha a katedráról szólhattam az ifjúsághoz, és láthattam azoknak a csillogó, érdeklődő szemét, mellyel a mondanivalómat hallgatták. Sajnos azonban le kellett mondanom az életnek erről az oldaláról. Viszont kárpótolt az a sok tudományos lehetőség, amely aztán elém tárult.

Tudományos munkámban említettem, hogy fontos volt az, hogy a Kollégiumban a problémalátást és a feladatok felismerését igyekeztek belénk nevelni. Ennek megfelelően először a Kettunan Lausi finn professzorral való hosszabb együttlét során rádöbbsentem arra, hogy a finn nyelvjáráskutatáshoz képest a magyar nyelvjáráskutatás mennyire elmaradott.

Ezért aztán 1936-ban – ifjúi hévvel – azt gondoltam, hogy itt volna már az idő Budapesten is megindítani a nyelvjáráskutatást, és itt is valamelyest hát a nyelvjáráskutatás színvonalát megemelni. Kálmán Bélában jó társat találtam ebben, akivel együtt aztán 1936-ban elmentünk nyelvjáráskutatásra. Én a Szigetközbe mentem, és ott gyűjtöttem szöveget. Aztán nyelvtudományi gyűjtést is végeztem, és igyekeztem körülnézni, hogy azon a kis területen vajon lehet-e izoglosszákat fölfedezni, és föl is fedeztem, hogy még ilyen kis területen is vannak.

S ekkor vetődött föl bennem a gondolat, hogy meg kellene alkotni a magyar nyelvnek a nyelvatlaszát is úgy, ahogyan már ilyen irányú kutatások más országokban folytak és folynak. És ahogyan már minálunk, Magyarországon is volt német mintára egy kezdeményezés, de az teljesen reménytelennek látszott – már az eredményessége tekintetében. Így hát közzé is tettem azokat az izoglosszákat, amelyeket 1936-ban sikerült megállapítanom a *Magyar Nyelvben*. Ez aztán később, az ilyen irányú érdeklődésem továbbra is fönmmaradt, és aztán ez volt az oka annak, hogy a Magyarságtudományi Intézet vezetősége 1941 tavaszán fölkért arra, hogy készítsem el a magyar nyelvjáráskutatás remélhető vagy megvalósítható programját az elkövetkezendő évekre, és hogy a Magyarságtudományi Intézetnek valami nyelvjáráskutatási programot adjak. Össze is gyűlt 1941 őszén az ún. Első Magyar Népnyelvkutató Értekezlet, amelyiknek a határozatait aztán magam meg is fogalmaztam, és ez aztán meg is jelent. Ez a program abban a pillanatban nem valósulhatott meg, hiszen háború volt. Ezzel szemben alkalmas alapnak mutatkozott arra, hogy

aztán később a széles alapokra épített tudományos tervezés kiindulópontjává válják aztán 1950-ben.

Hasonlóképpen feladatnak tartottam a magyarországi szlavisztikának a bázisának a kiszélesítését, és ezért, amint lehetett, 1948-ban megindítottam a *L'Etudes Slaves et Roumaines* című tudományos folyóiratot, amelyiknek a felelős szerkesztője is voltam, és ezáltal akartam tudományos kapcsolatot létrehozni a magyarság és a szomszéd népek tudományossága között.

Szervezés terén is igyekeztem a feladatokat felismerni, ezért aztán részt vettem a bölcsészeti kar modernizálásában, olyan formájúvá tételében, mint ahogyan most is működik. Azonkívül a Magyarisztudományi Intézetből kiválva a Nyelvtudományi Munkaközösségen keresztül én is egyike voltam azoknak, akik ezt a mostani Nyelvtudományi Intézetet megalapították.

Feladat nyilván bőven akadt még más is, ilyen feladat volt például a forrásokhoz való visszatérés jegyében a háborús idők veszedelmeivel szemben a magyar nyelvemlékek védelme. Ez a gondolat vezetett oda, hogy megkezdtem Pais Dezsőnek és természetesen másoknak a segítségével a *Codices Hungarici* sorozat kiadását. És ebből három kódex hasonmását, így a Jókai-, Apor- és a Guary-kódexnek a hasonmását meg is jelentettem. Ugyancsak feladatnak láttam annak idején a szótári munkálatoknak a meggyorsítását. Ezért aztán örömmel kapcsolódtam be a nagyszótár rendezési munkálataiba már 1940-ben, Sági István mellett. Később, mikor Sági István visszavonult, akkor az én nyakamba szakadt a nagyszótár gondja. És hát sikerült a nehéz időkben az egész anyagot átmenteni, csak kis veszteségünk lett. Aztán ugyancsak fontosnak tartottam, hogy elkészítsük a *Magyar nyelv értelmező szótárát*. Annak a munkálatait először is elképzeltem, hogy hogyan lehetne elkészíteni, s utána munkálatait meg is indítottam. Még azután, mikor átkerültem az egyetemre, akkor a munkám vezetését, továbbvitelét rábíztam utódomra, Országh Lászlóra.

Most is az Intézet Lexikológiai Osztályán dolgozom, s most már a Petőfi-szótárnak a 3. kötetének a kézíratszerkesztője vagyok, illetőleg írom munkatársaimmal együtt.

Zárásul még talán egy gondolatot mondanék. Azt, amit Gombocz Zoltántól hallottam, akivel annak idején közeli kapcsolatot építettem ki, illetőleg hát, szóval ez a kapcsolat magától kiépült, hiszen olyan jó igazgató, olyan jó nevelő volt Gombocz Zoltán, hogy nemcsak velem, de másokkal is ezt a közvetlen kapcsolatot ki tudta alakítani.

Szóval egy alkalommal Gombocz Zoltán mondta nekem, hogy az ő eszményképe Thomsen dán nyelvész, aki keveset ír ugyan, de nagyon sokat tud, és amit ír, az mind úttörő jellegű és azon a területen alapvető

fontosságú. Gombocz Zoltán azt mondta, hogy ő is erre igyekszik, ezt igyekszik megvalósítani. Ő is utat akar törni, és mindig valami újat akar mondani, illetve írni, de olyant, amit már mások is megírtak vagy megírhettek, olyat ő nem is akarna leírni. Hát én is magamévá tettem ezt a gondolatot, és talán ez az oka annak, hogy kevesebb írott anyagot hagyok magam után, mint mások. És talán ez is oka ennek, ennek a hibámnak, hogy gondolataimból keveset írtam le, hogy talán túlzottan nagy az önkritikám és nem akarok olyat írni, amelyik esetleg másokat félrevezetne.

Hát nagyjában ez volt az, amit el akartam mondani. Köszönöm a lehetőséget!

A videofelvétel 1977. április 15-én készült, szövegét Földi Éva jegyezte le.

SZABÓ DÉNES TUDOMÁNYOS MUNKÁINAK VÁLOGATOTT BIBLIOGRÁFIÁJA

Rövidítések: I. OK = A Magyar Tudományos Akadémia (I.) Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei, MNy = Magyar Nyelv, MNyTK = A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai,

1935.

Szaján, Szany, Szeheñfa. MNy 31. 60–2.

1936.

A dömösi prépostság adománylevele. MNy 32. 45–7, 130–5, 203–6.

1937.

A dömösi prépostság adománylevelének helyesírása. MNy 33. 99–109, 130–5, 203–6.

Jelentés a Szigetközben végzett nyelvjáráskutatásról. MNy 33. 54–6.

Program a csütörtöki ügetőversenyekre (A lósport nyelvéről). Magyarosan 6. 73–9.

1942.

Az első magyar népnyelvkutató értekezéslet határozatai. A Magyarságtudományi Intézet Évkönyve 3–38. (Magyar Nyelvjárási tanulmányok 1.)

Jókai-kódex. Hasonmás kiadás bevezető tanulmánnyal. Budapest. (Codices Hungarici 1.)

Apor-kódex. Hasonmás kiadás bevezető tanulmánnyal. Budapest. (Codices Hungarici 2.)

Görbő. In: Melich-Emlékkönyv. Budapest, 373–9.

Családnévfejtések Maksay Ferenc Érendréd című tanulmányában. In: A Magyarságtudományi Intézet Évkönyve 64–7.

A kódexkiadások kérdéséhez. Magyarságtudomány 450–1.

1943.

Öntvény. MNy 39. 298–305.

Kniezsa István: Erdély víznevei c. munkájáról. Századok 77. 523–4.

1944.

Festetits-kódex. Hasonmás kiadás bevezető tanulmánnyal. Budapest. (Codices Hungarici 3.)

Guary-kódex. Hasonmás kiadás bevezető tanulmánnyal. Budapest. (Codices Hungarici 4.)

Koppány. Személy- és vízneveink viszonya. MNy 40. 186–93.

Edelény. MNy 40. 371–3.

Helynévfajtések Ila Bálint Gömös megye című művének II. kötetében, passim. A Jókai-kódex vízjegyei. Magyar Könyvszemle 175–6.

1945.

Az 1211-i tihanyi összeírás helyrajzához. MNy 54. 64–5.

Görbed, Gradács, Konda. MNy 54. 911–4.

1946.

Szövegmutatványok Felsőszigetköz nyelvéből. MNy 42. 79–81.

1947.

A Duna–Rába szöge. Nyelvatlasz-tanulmány. Mutatvány a Magyar Nyelvatlasz próbagyűjtéseiből. II. rész. A Magyar Nyelvatlasz Munkálatai 2. sz. VI + 16 lap.

1948.

Jegyzetek hasonmáskiadásban megjelent nyelvemlékek paleográfaiilag hű köz-
zétételének módjához. MNy 44. 128–32.

A mosonmegyei Kisbodak szókincséből. MNy 44. 72–4.

1950.

Leíró magyar nyelvtan. Budapest. (Egyetemi jegyzet)

Fonetika. Budapest. (Egyetemi jegyzet)

A magyar nyelvemlékek. Budapest. (Egyetemi jegyzet)

1951.

A mai magyar nyelv. Budapest. (Egyetemi jegyzet)

XVI–XVII. századi jobbágylevelek átírása. In: Jobbágylevelek. Budapest, 19–
157. (A Magyar Történelmi Társulat kiadványa)

1952.

A magyar nyelvemlékek. Budapest. (Egyetemi tankönyv – Egyetemi Nyelvészeti Füzetek)

1952/53.

A mai magyar nyelv. Budapest. (Egyetemi jegyzet)

1953/54.

A mai magyar nyelv. Budapest. (Egyetemi jegyzet)

1954.

A dömösi adománylevél hely- és vízrajza. Budapest. (MNYTK 85.)

1955.

A mai magyar nyelv. Budapest. (Egységes egyetemi jegyzet, több utánnomás)

1956.

A mai magyar nyelv I–II. Budapest. (Felsőoktatási jegyzet, kézirat)

A magyar nyelvemlékek. Budapest. (Egyetemi tankönyv, több utánnomás)

Magyar–német nyelvkönyv. Budapest. (Társszerző: Jókay Zoltán – Tanuljunk nyelveket)

Erge. In: Pais-Emlékkönyv, Budapest, 375–83.

A román fonémarendszer rövid vázlatához. I. OK 9. 19. p.

Készülő leíró nyelvtanunk vitás kérdéseiről. I. OK 9. 335–8.

1958.

Lengyel nyelvkönyv tanfolyamok és magántanulók számára. Budapest. (Társszerző: Varsányi István, Kerényi Grácia – Tanuljunk nyelveket, 1968-ig 5 kiadás)

1964.

Lehrbuch der ungarischen Sprache. Budapest. (Társszerző: Bánhidi Zoltán, Jókay Zoltán – Tanuljunk nyelveket)

1965.

Angol–magyar nyelvkönyv. Budapest. (Társszerző: Bánhidi Zoltán, Jókay Zoltán – Tanuljunk nyelveket)

1973.

Petőfi-szótár. Petőfi Sándor életművének szókészlete I. A–F. Budapest. (Szerkesztőtárs: J. Soltész Katalin, Wacha Imre)

1978.

Petőfi-szótár. Petőfi Sándor életművének szókészlete II. G–M. Budapest. (Szerkesztőtárs: J. Soltész Katalin, Wacha Imre)

1979.

Lengyel nyelvkönyv. Budapest. (Társszerzőkel)

1987.

Petőfi-szótár. Petőfi Sándor életművének szókészlete III. N–S. Budapest.
(Szerkesztőtárs: J. Soltész Katalin, Wacha Imre)

Petőfi-szótár. Petőfi Sándor életművének szókészlete IV. Sz–Zs. Budapest.
(Szerkesztőtárs: J. Soltész Katalin, Wacha Imre)

1988.

MK 19413-17 Stereo Dolbysystem. Budapest. (Társszerző: Bánhidi Zoltán,
Jókay Zoltán – nyelvkönyv)

Sziget- és Tóközi nyelvi változások. In: A magyar nyelv rétegződése 2. Szerk.
Kiss Jenő–Szűts László. Budapest, 901–5.

1991.

A magyar nyelvkönyvek kialakulása. In.: Tanulmányok a magyar nyelvtudo-
mány történetének témaköréből. Szerk. Kiss Jenő–Szűts László. Budapest,
626–31.

Szerkesztés:

Études Slaves et Roumaines c. folyóirat. 1948–1949.

Mutatvány a Magyar Nyelvatlasz próbagyűjtéséből. 1947.

Néprajzi Tanulmányok 1. sz. 1949.

Magyar Értelmező Szótár .1949–1950.

Összeállította: Wacha Imre

KORTÁRSI MÉLTATÁS

Szabó Dénes, a nyelvész

Makón született, 1913. december 20-án. Pápán érettségizett a bencés gimnáziumban. Egyetemi tanulmányait az Eötvös Kollégium tagjaként a Pázmány Péter Tudományegyetem bölcsészeti karán végezte, s 1936-ban magyar–latin szakos középiskolai tanári oklevelet szerzett, 1944-ben ugyanitt bölcsészdoktori oklevelet kapott. 1936–39-ig szláv filológusként lengyel állami ösztöndíjas és a vilnai egyetemen – lektorként – a magyar nyelv és irodalom tanára. 1942-ig középiskolai tanár, majd a Magyarságtudományi Intézet tanársegédje, később adjunktusa és az Intézet titkára. Innen kiválva a Kelet-európai Intézet keretében működő Nyelvtudományi Munkaközösségnek a tagja, majd 1949-ben alapító tagja a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetének. Ekkor már oktat a budapesti tudományegyetemen: magyar, lengyel nyelvi lektor, később a nyelvészeti tanszéken előadó, 1950-től a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem bölcsészeti karának tanára, 1952-től az I. sz. nyelvtudományi tanszéknek docense, Pais Dezső professzor úr tanszékén. 1957-től nyugdíjazásáig az MTA Nyelvtudományi Intézetének tudományos főmunkatársa. Újra munkálkodik azon a nagyszótári gyűjtésen, melyen már a 40-es években is dolgozott, melynek anyagát ő is védelmezte a háború pusztításai ellen. Energiájának nagyobb részét azonban a *Petőfi-szótár* egyik szerkesztőjeként ekkor már e nagy munka elkészítésére fordította.

Szabó Dénes a harmincas évek közepétől van jelen a magyar nyelvtudományban. Érdeklődése a kezdetektől fogva sokoldalú. Egyik ága a klasszikus irányú (görög–latin) nyelvészeti kutatómunka, ómagyar szövegeknek – vagy másként fogalmazva – a magyarság történelmének és nyelvének nyelvészeti feldolgozása. Munkásságának ebben az ágában főleg a nyelvtörténet, a komplex névtudomány foglalkoztatta. Első megjelent tudományos cikke, a *Szaján, Szany, Szehénfa* (MNy XXXI, 1936, 60–2) helynevek etimológiája, eredetének megfejtése. A korábbi nézetekkel ellentétben okleveles nyelvtörténeti adatoknak, a hangfejlődésnek és egyéb érveknek a figyelembevételével e helyneveket egy közös *Szaján–Szajhán* személynévre vezeti vissza, amely török eredetű óvónév. *Szaján* egyébként Szabó Dénes ifjúkorának kedves tartózkodási helye volt, hiszen anyai ágon innen származott el családja: édesanyja, Herresbacher Mária, aki Herresbacher Rudolf igazgató-tanítónak a leánya volt. Szabó Dénes többször is nyaralt Szajánban nagybátyjánál, édesanyja testvérénél Herresbacher Dénes plébános, pápai kamarásnál.

A számos kisebb-nagyobb szó- és helynévmagyarázatainak (*Görbő*. In: Melich-Emlékkönyv 373–9; *Öntvény* MNy XXXIX, 1943, 298–305; *Koppány* MNy XL, 1944, 186–93; *Edelény* MNy XL, 371–3; *Görbed, Gradács, Konda* MNy XLI, 1945, 91–4. stb.) fő érdeme, hogy szinte minden alkalommal bevonja a vizsgálatba a szó- vagy helynév teljes szócsaládját, “helynévrokonságát”, és okleveles nyelvtörténeti adatok, hangfejlődési törvényszerűségek és analógiák segítségével igazolja állításait. Ugyanakkor a név, a helynévcsalád eredetének magyarázata mellett más összefüggésekre is rámutat. *Koppány* című cikke tulajdonképpen a személy- és víznevek kapcsolatára, kialakulásuk módjára világít rá. A szó- és helynévmagyarázatok mellett hosszú évekig foglalkozott egy szórványemléküink nyelvének vizsgálatával, helyesírásának sajátosságaival, földrajzi neveinek magyarázatával: *A dömösi prépostság adománylevele* (MNy XXXII, 1936, 45–7, 130–5, 203–6), *A dömösi prépostság adománylevelének helyesírása* (MNy XXXIII, 1937, 99–109), *A dömösi adománylevél hely- és vízrajza* (1954, MNyTK 85.). *Az 1211-es tihanyi összeírás helyrajzához* címmel írott tanulmánya (MNy XLIII, 1947, 64–5) egyúttal visszatérés kedves földrajzi tájára: az oklevél helynevei közül azonosít jó néhányat Szaján és Kikinda környéki település- és földrajzi nevekkkel (*Harrangud, Cucen Heretis, Mortus Ludos Here* stb.).

Nyelv-, irodalom- és művelődéstörténeti szempontból is jelentős esemény volt a *Codices Hungarici* sorozat megindítása. Az ő gondozásában és bevezető tanulmányával jelent meg a nyelvemlékeinket tartalmazó sorozat első három hasonmás kötete, a *Jókai-*, az *Apor-kódex* (1942) és a *Guary-kódex* (1944), mely a nyelvi jelenségeknek, tényeknek nagyfokú tiszteletét mutatja. Ez a szemléletmód munkásságának más területére is érvényes. Élete későbbi szakaszában, a *Petőfi-szótár* szerkesztése során is nagy gondot fordított a vizsgált szövegek szöveg- és betűhűségére, az adatok megbízhatóságára. A régi magyar nyelv kutatási területéhez kapcsolódik *A magyar nyelvemlékek* című tankönyve (1953, 1959), mely az *Ómagyar olvasókönyv* anyagát egészítette ki. Magyar szakos tanárok számos nemzedéke tanult ebből a tankönyvből, mely részletesen ismertette fontosabb nyelvemlékeink történetét, tartalmát, s megadta a nyelvemlékkel foglalkozó szakirodalmat is.

Szabó Dénes figyelmét a nyelvjárások sem kerülték el. A munkálatok kezdetén munkatársa volt a Nyelvatlasz gyűjtőgárdájának, s egyik kidolgozója az akkortájt induló nyelvjáráskutatási programnak, majd a nyelvatlasz gyűjtési elveinek. Szövegmutatványokat közölt a *Felsőszigetköz nyelvéből* (MNy XLII, 1946, 79–81), *A Duna-Rába szöge* címmel írt *Nyelvatlasz*-tanulmánya 1947-ben jelent meg, 1948-ban gyűjtést tett közzé *A Moson megyei Kisbodak szókincséből*. Érdeklődése elsősorban a Rába- és a Szigetköz, majd a Kisalföld nyelvjárása felé fordult, mert mint a Szigetközben végzett nyelvjáráskutatásról adott jelentésben már 1937-ben is írta (*Jelentés a Szigetközben végzett nyelvjáráskutatásról*. MNy XXXIII, 1937, 54–6), a terület nyelvjárása nem egységes: ebben a régióban három nyelvjárás keveredik (még a szigetközben is): a felvidéki-

csallóközi, a rábaközi és bakonyvidéki nyelvjárás. Mint egyetemi oktató is rendszeresen vitte tanítványait nyelvjárásgyűjtő "kirándulásokra".

Egyetemi oktatói tevékenységének középpontjában azonban egyre inkább a leíró nyelvtan művelése állt. Mint elsősorban tanári egyéniség a közösségi társasági munkát kedvelte. Nagy szeretettel, lelkesedéssel vállalta a mai magyar nyelv kutatását és oktatását. Szívesen foglalkozott fiatalabb kutatókkal, mindig volt körülötte néhány olyan érdeklődő tanítvány, akiből később a nyelvtudomány jeles művelője lett. (Be-belátogatva a tanszéki könyvtárban szívesen beszélgetett tanítványaival, s eközben mintegy "beléjük lopta" a tudomány, a nyelv szeretetét, példát mutatva a kötelességteljesítésből is. Több tanítványát szinte családtagként kezelte.) 1950–51-ben egyetemi jegyzetként megjelentetett és többször újra kiadott hagyományos felfogású leíró nyelvtanai (*Fonetika, Leíró magyar nyelvtan*) után – Gombocz Zoltán nyomdokain haladva – megalkotta *A mai magyar nyelv* című egyetemi jegyzetét (I–II, 1954–1955). Továbbfejlesztette, és a leíró nyelvtan szempontjaihoz igazította Gombocz elképzeléseit, megteremtette az új szemléletű mondatelemzés és -építés lehetőségét. A szintagmatant ő alkalmazta először a magyar leíró nyelvtan rendszerében. Sajnos – bár többször is kiadták, és minden alkalommal újra átdolgozott változatban – mindig csak egyetemi jegyzetként, könyvnyomatos formában sokszorosítva jelent meg ez a nagyon logikus rendszerű, közérthetően megfogalmazott, alapműnek tekinthető munkája. Így csak törékeny, romló papíron található meg néhány példánya a nyelvtörténeti példákat is tartalmazó, *A mai magyar nyelv* című leíró nyelvtannak, mely későbbi jeles kutatók gondolatait is megtermékenyítette, de melyre – mivel egyetemi jegyzet – nem nagyon szokás hivatkozni a szakirodalomban. Ennek ellenére olykor hosszabb részleteket is idéznek belőle későbbi leíró nyelvtanok, hiszen ennek az alapmunkának az ismerete nélkül szinte elképzelhetetlen a szintagma- és mondattani kutatás. Élete vége felé többször javasoltuk Szabó Dénesnek, hogy dolgozza át, s adja ki nyomtatott formában is leíró nyelvtanát. Arra hivatkozva zárkózott el ettől a munkától, hogy bár tudományosságát és nyelvtani szemléletét tekintve ma is érvényesek eredményei, mégis szinte az egész jegyzetet újra kellene írnia az ötvenes években kötelező, de mára már teljesen elévült példaanyag miatt.

1957-től az egyetemről a MTA Nyelvtudományi Intézetébe került át. Ekkortól figyelme két irányba fordult. Hű maradv a nyelvtan vizsgálatához és tanításhoz, munkatársaival több nyelv-nyvet írt a lengyelül tanuló magyarok, illetőleg a magyarul tanuló külföldiek számára: *Lengyel nyelvkönyv tanfolyamok és magántanulók számára* (társszerzők: Kerényi Grácia és Varsányi István) és *Lehrbuch der ungarischen Sprache* (társszerzők: Bánhidi Zoltán és Jókay Zoltán). Ez utóbbi tankönyvhöz hangplemez is készült.

Kutatói érdeklődését és szinte teljes energiáját azonban egy hatalmas tervmunka kötötte le: egyik szerkesztője volt a *Petőfi-szótár*-nak, mely a költő teljes életművét dolgozta fel szótári formában. A *Petőfi-szótár* munkálatai 1955-ben kezdődtek – Gáldi László irányításával –, de csak az 50-es évek végén indultak meg igazán. Szabó Dénesnek jelentős szerepe volt a feldolgozás elveinek kiala-

kítésában. Ezekhez tanulmányozta a Németországban készülő Goethe- és a Lengyelországban készülő Mickiewicz-szótár szerkesztési elveit. Jelentős részt vállalt a szócikkek (főleg egyes formaszavak szócikkeinek) írásából és a szerkesztésből is. (E munka során felhasználta *A magyar nyelv értelmező szótára* szerkesztése során 1949-ben szerzett tapasztalatait is.) A *Petőfi-szótár*nak (a J. Soltész Katalin, Szabó Dénes, Wacha Imre szerkesztette és számos munkatárs közreműködésével megírt hatalmas műnek) az első kötete 1973-ban, negyedik, záró kötete 1987-ben jelent meg. A *Petőfi-szótár* egyébként mintája volt két korábban megjelent írói szótárnak is, a magyar Juhász Gyula-szótárnak és a bolgár költő nyelvét feldolgozó Botev-szótárnak is. E munka végzése közben forráskutatást is végzett, azt próbálta felderíteni, mely német forrás lehetett az alapja Petőfi Robin Hood-fordításának.

Szabó Dénes türelemmel viselt hosszú betegség után 1994. február 28-án hunyt el.

Pais Dezső még 1942-ben, a *Codices Hungarici* sorozat indító kötetében a *Jókai-kódex* bevezetésében Szabó Dénes tudományos tevékenységéről a következőket írta: “A kiadás technikai műveletét igen nagy ötletességgel és minden elismerést megérdemlő gonddal (...) irányította és ellenőrizte. Ugyancsak ő volt az, aki a kódexet tüzetesen átvizsgálta, és a róla szóló ismereteinket több új adalékkal gazdagította”. Mindez fokozott mértékben érvényes Szabó Dénes tankönyvírói tevékenységére és a *Petőfi-szótár* szerkesztése során végzett munkájára is. De érvényes emberi és pedagógusi magatartására is.

Wacha Imre

Magyar nyelvész pályaképek és önvallomások

Nem szokványos kiadványt ajánlunk az olvasó figyelmébe a *Magyar nyelvész pályaképek és önvallomások* című sorozatunkkal. Különlegességét az adja – egyebek között –, hogy írott szöveg, videofelvétel és hangkazetta együttesével mutatunk be hetven hazai nyelvészt, továbbá a társtudományok néhány jeles képviselőjét, akiknek tudományos munkássága főleg a 70-es években teljesedett ki, ill. érte el csúcspontját (amit tudományos fokozatok is hitelesítettek), jelentős szakmai irányító és közéleti szerepet tölthettek be, országosan ismert és elismert személyiségekként tisztelték őket. 25 év elteltével igény jelentkezett a felvételeknek az újabb generáció jeles képviselőivel való kiegészítésére. Ez tette szükségessé a sorozatunk nevének pontosítását.

A pályaképeknek általunk választott formája – azaz a) hogy ki-kik személyesen önvallomásként szubjektíven beszélhessen pályájáról, szakmai tevékenységéről, megvalósított vagy csak megálmodott terveiről, b) hogy munkáinak bibliográfiája hitelesítse a megrajzolt pályaképet, c) hogy kortársi méltatást is adjunk róla – reményeink szerint hozzásegít a tudós személyiségek objektív megítéléséhez, aminek ugyanúgy szükségét éreztük a felvételek elindításakor, mint napjainkban is, és feltehetően még a jövőben sem lesz másképpen. A különböző előjelű részrehajlásokra és elfogultságokra hajlamos társadalmi gyakorlat és szakmai közélet ellensúlyozására persze nem gondolhattunk, de e hiteles forrásanyag segítheti a jövő szakembereit, hogy reális képet alkothassanak.

A szakma szeretete, a tudomány előbbreviteléért dolgozó, a szakmai eredmények megismertetésén fáradozó ember megbecsülése indította arra, hogy az MTA Nyelvtudományi Intézetének fonetikai osztályán végzett munkám mellett, a kísérleti fonetikában használt kép- és hangrögzítő eszközeink felhasználásával pályatársaimról felvételeket készítsék. Így gyűlt össze az a jelentős videoanyag, melynek további feldolgozását és kiegészítését az ELTE Fonetikai Tanszékén végeztük, ill. végezzük még ma is. Elképzelésem megvalósításában munkatársaim közül többen működtek közre mind az intézetben, mind az egyetemen. Köszönet érte nekik éppúgy, mint nyelvész kollégáimnak, akik nem zárkóztak el a felvételtől, s azoknak is, akik vállalkoztak egy-egy életmű méltatására.

A képernyőről ránk villanó tekintetből, a külső megjelenésből, testtartásból és arckifejezésből, valamint az élőszó erejével kifejezett gondolatokból (néha érzelmekből is) megismerhető emberi habitus ránk gyakorolt hatása lenyűgözőbb minden írásnál. Látva, hallgatva és olvasva a XX. század második felének nyelvészeit ismeretekben gyarapodhatunk, páratlan élménnyel gazdagodhatunk. Ezt szeretném megosztani kortársainkkal és az utánunk jövővel.

Budapest, 1994. november 15. – 1998. január 27. – 2001. november 15.

Bolla Kálmán

MAGYAR NYELVÉSZ PÁLYAKÉPEK ÉS ÖNVALLOMÁSOK

(Újabb felvételek)

folytatás a hátsó borítóról

53. BAŃCZEROWSKI JANUSZ	54. NYOMÁRKAY ISTVÁN
55. GADÁNYI KÁROLY	56. PUSZTAY JÁNOS
57. SUBOSITS ISTVÁN	58. H. TÓTH IMRE
59. BÉKÉSI IMRE	60. ÉDER ZOLTÁN
61. BÜKY LÁSZLÓ	62. RÉDEI KÁROLY
63. SZÉPE GYÖRGY	64. SZABÓ JÓZSEF
65. RÓNA-TAS ANDRÁS	66. KERESZTES LÁSZLÓ
67. ADAMIK TAMÁS	68. BENCÉDY JÓZSEF
69. WACHA IMRE	70. BOLLA KÁLMÁN

Eddig megjelent füzetek: 1., 4., 6., 7., 8., 9., 11., 12., 15., 17., 19., 23., 24., 26., 27., 28., 29., 31., 33., 34., 35., 37., 38., 39., 40., 42., 43., 44., 48., 49., 51., 52., 53., 54., 55., 56., 57., 58., 59., 60., 62., 63., 67, 69.

**MAGYAR NYELVÉSZ PÁLYAKÉPEK ÉS
ÖNVALLOMÁSOK**

1. BALÁZS JÁNOS	27. KÁROLY SÁNDOR
2. BALOGH DEZSŐ	28. KERESZTURY DEZSŐ
3. BALOGH LAJOS	29. KIEFER FERENC
4. BÁRCZI GÉZA	30. KISS LAJOS
5. BARTÓK JÁNOS	31. KOVALOVSKY MIKLÓS
6. BENKŐ LORÁND	32. LAKÓ GYÖRGY
7. BERECZKI GÁBOR	33. LŐRINCZE LAJOS
8. CZEGLÉDY KÁROLY	34. B. LŐRINCZY ÉVA
9. DEME LÁSZLÓ	35. MOLLAY KÁROLY
10. DEZSŐ LÁSZLÓ	36. MOLNÁR JÓZSEF
11. DOMOKOS PÁL PÉTER	37. NYÍRI ANTAL
12. DOMOKOS PÉTER	38. PAPP FERENC
13. ELEKFI LÁSZLÓ	39. PAPP LÁSZLÓ
14. ERDŐDI JÓZSEF	40. RÁCZ ENDRE
15. FÁBIÁN PÁL	41. J. SOLTÉSZ KATALIN
16. FOGARASI MIKLÓS	42. SZABÓ DÉNES
17. GREGOR FERENC	43. SZABÓ T. ATILA
18. GRÉTSY LÁSZLÓ	44. SZATHMÁRI ISTVÁN
19. HADROVICS LÁSZLÓ	45. SZENDE ALADÁR
20. HAJDÚ MIHÁLY	46. TAMÁS LAJOS
21. HAJDÚ PÉTER	47. TELEGDI ZSIGMOND
22. HEGEDŰS JÓZSEF	48. TOMPA JÓZSEF
23. HERMAN JÓZSEF	49. VÉGH JÓZSEF
24. IMRE SAMU	50. VÉRTES O. ANDRÁS
25. JUHÁSZ JÓZSEF	51. ZSILKA JÁNOS
26. KÁLMÁN BÉLA	52. PÉTER MIHÁLY

folytatás a belső borítón

